

dig valóban keresztényként akar élni, annak ezeket is vállalnia kell. Ami sokkal több és nehezebb feladat, mint a politikai kereszténység bírálata. „Ha valaki bölcsnek gondolja magát közöttetek ebben a világban, legyen bolonddá, hogy bölcsé lehessen. E világ bölcsessége ugyanis bolondság Isten előtt.” (1Kor 3,18–19.) Boyd könyve erre tesz radikális ajánlatot.

A könyvnek folytatása is van, ennek címe: *A keresztény vallás mítosza*. Ebben az itt elkezdett gondolatok fonálát viszi tovább: vajon az Ige valóban azért lett testté, hogy vallást alapítson? Vagy azért, hogy egy mindent elsöprő mozgalmat, Isten országát hozza el? És felteszi a kérdést, hogy ez az intézményes vallások keretei közé be nem illeszthető forradalmi örömhír, Isten országa vajon mennyit veszít erejéből, ha besoroljuk a világvallások közé, és intézményes keretekbe gyömöszöljük. Csak remélhetjük, hogy hamarosan ezt a könyvet is kézbe vehetjük magyar nyelven, hiszen a reformáció radikális ágának kortárs követői, az anabaptista-mennonita szerzők gondolatai Magyarországon csekély reprezentációval bírnak. Örvendetes, hogy a Luther Kiadó arra vállalkozott, hogy ezt az űrt elkezdje betölteni, már csak a keresztény közbeszéd szélesítésének kedvéért is. A közvélemény és így a világ komoly átalakulását könyvektől várni ma már naivitás volna, de ha az arra nyitottak közül néhányan elgondolkoznak és tartalmas vitákat folytatnak egymással – nos, már ez is radikális, ellenkulturális, szinte felforgató cselekedet. (*Luther, Budapest, 2022*)

Molnár Illés

Vallomás és szerep

Szalagyi Csilla Takács Zsuzsa költészete című könyvéről

A hatvanas években induló Takács Zsuzsa költészete, ha nem is észrevétlenül, de – ilyen egyszerűen fogalmazva – minden különösebb feltűnés nélkül vált az ezredfordulóra a kortárs magyar költészet egyik meghatározó korpuszává. Nem egy provizórikus életű irodalmi irányhoz, aktuálisan szerveződő költői körhöz való csatlakozás vagy a posztmodern írástechnikák látványos alkalmazása emelte fel ezt az életművet, hanem a saját jogán vált a kortárs magyar irodalom megkerülhetetlen és inspiráló korpuszává. Azt hiszem, minden túlzás nélkül beszélhetünk Takács Zsuzsával kapcsolatban élő klasszikusról, és nemcsak abban az értelemben, hogy lírája ma a fiatalabb nemzedék számára rendkívül termékeny hatástörténeti alapot kínál egy szinkron költészeti dialógus számára, hanem azért is, mert szociálisan is érzékeny költészete a jövő, az új felé nyitottságával együtt a múltat is visszatekint, folyamatosan újraolvassa és újraírja az öröklött irodalmi tradíciót. A líra kortárs alakulástörténete mellett a Takács Zsuzsa-versek poétikai potenciálja olyan intellektuális töltettel is rendelkezik, mely képes megnyitni a különböző irányú kérdésmódokra. Amilyen kalandot ígér azonban a Takács Zsuzsa-olvasás, épp akkora kihívást jelent az életművel való tudományos igényű számvetés, különösen, ha az értélmező nem egy részproblémára kíván reflektálni, hanem a korpusz egészét kívánja monografikus igénnyel megragadni.

Erre a feladatra vállalkozott Szalagyi Csilla, akinek – s ezt már könyvének olvasása előtt sejtettük – igen jó oka volt erre, hiszen nemcsak a témában eddig publikált tanulmányai alapozták meg ezt a munkát, hanem a költő összegyűjtött verseinek impozáns kötet, *A Vak Remény* szerkesztése, továbbá a Digitális Irodalmi Akadémia szakértőjeként végzett tevékenyége is. Az életmű tudományos feldolgozásának korábbi fázisa pedig egy nemrég sikeresen megvédett doktori disszertáció volt, amelynek átdolgozása az idén megjelent monográfia. Éppen ezért annyit már a bíráló kezdetén előrebocsáthatunk, hogy a szerző az életműkiadás szöveg-gondozójaként nemcsak jól ismeri a Takács Zsuzsa-költészetet, de határozott képe van annak poétikai jellemzőiről, alakulástörténetéről, és azokról a hatástörténeti mozzanatokról, amelyek az életmű formálódását, mai jelentőségét és jövőbeni továbbélését is meghatározzák.

A kötet előszava röviden bemutatja azokat a Takács Zsuzsa-életműre vonatkozó értelmezői alapviszonyokat, amelyek a monográfia koncepcióját formálták. Az egyik ezek közül a könyv címében szereplő „költészet” mibenlétének megragadása, mely Szalagyi szerint nem a verses formához kötött, hanem a különböző műfajokat átfogó kategória. Ebből következően: mivel az életmű terjedelmileg és jelentősége szerint is legfajsúlyosabb részét a verses formában írt művek adják, a főhangsúly nála is erre esik, de az életmű-interpretáció nem különíti el élesen egymástól a különböző műfajú szövegeket. Ezzel a szemléletmóddal függ össze az anyag más szempontú elrendezése is. Mivel Szalagyi Csilla az életművet alapvetően egységesnek látja, ezért szakít a Bodor Béla és Hal-

mai Tamás által képviselt interpretációs gyakorlattal, mely Takács Zsuzsa költészetét korszakokra bontva (Bodor) vagy kötetről kötetre haladva (Halmai) tárgyalja. Ehelyett Szalagyi az életműkiadás kronológiai rendjében kötetegységeket határozott meg. Az életmű-kötet szerkesztőjeként pontosan tudja azt is, hogy Takács Zsuzsa rendszeresen újírja már publikált műveit, egyes verseket kiemel eredeti kontextusukból, és egy újabb kötetben új ciklust épít köréjük, esetleg továbbírja a már megkezdett nagykompozíciót. Az életmű tehát ily módon folyamatos mozgásban, változásban van, pontos megragadása körültekintő értelmezői figyelmet és filológia-ilag is megalapozott koncepciót igényel. Mindez azért is lényeges, mert Takács Zsuzsa kötetei minden esetben jól átgondolt formai-tematikusan kompozíciókat alkotnak, egy-egy szöveg törlése eredeti megjelenési helyéről a kompozíció egészére kihat. Az összegyűjtött verseket sajtó alá rendező szerkesztő, jelen monográfia szerzője – a költővel együttműködve – a versek „végső” helyének kijelölésével finoman újrahangolta az egész életművet. *A Vak Remény* kötet az életművön belüli sajátos kapcsolódásokat jelentő verseket a későbbi megjelenési helyükön közölte, abban a szöveggörnyezetben, ahol azok nagyobb kompozicionális hangsúlyt kapnak. S bár az életmű-interpretáció során Szalagyi Csilla figyelembe veszi az egyes áthelyezett versek eredeti kontextusát is, és alaposan megfontolt értelmezői döntések után nem alkalmazkodik automatikusan az utólag kialakított kötet- és ciklusrendekhez. Az életmű feldolgozása tehát alapvetően, de nem automatikusan végül a kronológiai rendet követi, az értelmezés alapja az első kötetközlés, de – az ultima edito

elve szerint – az idézetek *A Vak Remény* kötetből származnak.

A Takács Zsuzsa-életmű „alapvetően egységes természetű”, és a Szalagyi Csilla által is jelzett ismétlődések, kötetkompozíciókat meghatározó újraközlések és átírások indokolják is ezt az időrendhez ragaszkodó megközelítésmódot. Ugyanakkor okkal merül fel a kérdés, mi a lényegi különbség az életmű korszakokra bontott és az egymást követő kötetegységek rendjében történő tárgyalásmódja között? A szerző válasza a következő: „Az életmű bizonyos szempontok alapján (például a kiadás körülményei, életrajzi események) több szakaszra is felosztható, de a korszakolás és főként a korszakhatárok melletti érvelés nem segít Takács Zsuzsa szépirodalmi munkáinak akár szemantikai, akár poétikai leírásában. Ugyanígy az egység végletes hangsúlyozása sem célravezető, hiszen a költészet heterogenitása a köteteken belül a kezdetektől megfigyelhető. Közelebb vihet a szövegek mögötti poétikai vagy szellemi konstrukciók megértéséhez, ha *kötetegységekről* beszélhetünk, hiszen folyamatos megújulásról és folytonos hangsúlymódosulásról is lehet beszélni – akár a költészet egészét tekintjük, akár bizonyos jellemzőket.” (29 – kiemelés az eredetiben) Szalagyi szerint ez az elrendezés a merev korszakkonstrukcióhoz képest sokkal inkább fel tudja mutatni az életmű alakulásában megfigyelhető „belső ismétlődések módjait”, az egyes beszédmodok visszatéréseit, közös poétikai jegyeik révén integrálni tudja a különböző műfajú alkotásokat, az időrend szerint haladó olvasat pedig megrajzolja a „lírai történetrajz” motívumhálózatát.

A korszakolás és a kötetegységek koncepcionális kérdésének bemutatásával azonban már előre

is szaladtunk kissé. A könyv előszavát követő első, a Takács Zsuzsa költészetének főbb tematikus jellegzetességeit, meghatározó beszédmódjait bemutató nagyfejezet tárgyalja ugyanis az életmű egészében megfigyelhető jelenségeket (például a városi tér poétikai versszervezőelvét, a filmes tematikát és a film szcenikáját megidéző vagy a különféle tudatállapotokat megjelenítő szerepvereket) és a tagolt korpuszértelmezést lehetővé tevő poétikai sajátosságokat (a vallomásos és a közös tudatállapotot kifejező beszédmodok, az abszurd és szürrealisztikus elbeszélés mód). Úgy látom, az életmű interpretációja szempontjából két poétikai sajátosság válik kulcsfontosságúvá: a vallomásosság és a szerepjáték. Mit jelent ugyanis a vallomásosság egy olyan költészetben, amelyben a lírai én identitása nem rögzített, gyakran különféle szerepeket felvéve szólal meg? Szalagyi válasza erre a kérdésre is világos: „A vallomás szerepek mögül is megszólalhat, a szerepválasztás, az azonosuló nézőpont, a beszéd perspektívája és állításai a világról adott őszinte helyzetjelentések és egzisztenciális belátások lesznek.” (17) Ezt az értelmezést árnyalja a továbbiakban a tragikum és a melankólia, illetve a versekben elkülöníthető különböző beszédmodok leírása. Takács Zsuzsa költészete ráadásul – ahogy ezt Szalagyi Csilla is megállapítja és számos szövegértelmezésen keresztül demonstrálja – szorosan kötődik a magyar és egyetemes líratörténeti hagyományhoz, a magyarból mindegyiknél talán Babits, József Attila és Pilinszky lírájához, miközben hatástörténetét tekintve a mai középnemzedék költészetéhez is erős szálak fűzik. A tradíciónak ez a hatástörténeti kontextusa azért is kulcsfontosságú, mivel a vallomásos beszédmódot az esz-

tétizáló modernség jellemző költői megszólalásmódjaként szokás definiálni, míg a különféle szerepekben megjelenő, meghatározatlan versbeszélői identitás inkább a késő modern vagy még inkább a posztmodern irodalom sajátossága, noha éppen Babits korai költészete bizonyítja a szerepek mögé bújtatott költői objektivitásigény működőképességét a közvetlen, én-központú vallomások megnyilatkozás korlátozására. A Takács Zsuzsa-költészet tehát a modernség különböző, de mégis egymásba játszó diszkurzív formációi közül akár többel is összefüggésbe hozható, a szerző a különféle besorolási lehetőségek közül Németh Zoltán értelmezését fogadja el, aki szerint Takács Zsuzsa szerepveresei „a kései modernség lírai alanyának és a maszkos identitásköltészet posztmodern tapasztalatának feszültségében” formálódnak (14).

Az életmű-értelmezés alapkonceptióját lefektető *Bevezetés* után az első kötetegység a költő pályakezdését, költészetének kezdeteit értelmezi, ennek során az első antológia-megjelenéseket és az első két kötetet, az 1970-es *Némajátékot* és az 1976-ban kiadott *A búcsúzás részleteit* interpretálja. Takács Zsuzsa költői indulását mint női pályakezdést vizsgálja, körbejárja az első kötet befogadástörténetét, és bemutatja líratörténeti beágyazottságát mindenekelőtt a József Attila- és a Pilinszky-költészethez való viszonyában, majd az anyaság tematizálásán keresztül a női szubjektivitás alakzatának versebe íródását állítja középpontba. *A búcsúzás részletei* értelemezése során lesznek lényegesek a filmes utalások, valamint – ezzel együtt – a költői megszólalás intermedialis lehetőségeinek feltárása. A következő nagyfejezet egyetlen kötet, a *Tükörfolyosó* (1983) értelmezésére

koncentrál. Szalagyi Csilla az életmű-interpretáció során jó érzékel emeli ki a metaforikus jelentésekkel feltöltődő, a versnyelv és a versvilág formálásában is meghatározó szerepet játszó kulcsfogalmakat, mint amilyen a korai kötetekben a *játék*, majd az *álom* és a legutóbbi években a *remény*. A *Tükörfolyosó* kötet cím értelmzési lehetőségeinek a számbavétele kapcsán felhívja a figyelmet az életműben benne rejlő allegorikus jelentésképzésre is, mely majd az *Üdvözlégy, utazás!* kötetben válik meghatározó poétikai tényezővé. Ez utóbbi azért is lehet jelentős, mivel véleményem szerint ez az egyik lehetséges kapocs a közép-nemzedék lírájához, amelyben a vallomások újraértelmezése mellett az allegória megjelenése már a posztmodernen túlmutató poétikai jellemzők talán legmeghatározóbbikaként fogható fel, például Kemény István vagy Borbély Szilárd költészetében. Különösen izgalmas és figyelemre méltó értelmezői invenciót igényel ugyanebben a nagyfejezetben az ekphrasziszhoz hasonló „zeneleírások” – szintén a művészetek intermedialis közegében végrehajtott – interpretációja.

A negyedik, *Takács Zsuzsa rejtjeles kötetei* alcímű fejezet ismét két, a nyolcvanas évek végén keletkezett verseskötet (az *Eltékozolt esélyem* és a kamaszverseket tartalmazó *Rejtjeles tábori lap*) mellett a Keresztes Szent Jánosfordításokat vizsgálja, ugyanis Szalagyi értelmezése szerint ezek „világában hangsúlyosabban szerepel a költészetnek az a lényegi vonása, miszerint minden megértés egy rejtjel feloldása” (87), mely a vallomások beszédmód következménye, ahol a „titok a közös nevező, mely a rejtjelezés technikáin keresztül törhet” (88). Elgondolkodtató azonban, hogy a titok megosztásának vallomás-

igénye egy meghatározott intim közegben történhet csak meg, és ennyiben ez a vallomásos beszéd hatókörét is eleve kijelöli. Mindazonáltal a rendszerváltozás előtti közérület, a Keresztes Szent János misztikájából is táplálkozó szerelmi misztérium bemutatása során Szalagyi Csilla meggyőzően demonstrálja Takács Zsuzsa líranyelvének sokszínűségét, pontosan érzékelteti az egyes poétikai vonások életművön belüli összefüggéseit. Ilyen, gyakorlatilag az egész életművön átvonuló, de nem minden esetben a versvilág minőségét, a versbeszélő nyelvét és látásmódját meghatározó sajátosság a versek jelentésének teológiai olvasatokra való nyitottsága. Ez a teopoétikus irányultság már Keresztes János misztikája kapcsán is szóba kerül, majd később a *Letakart óra* és az *India* ciklus értelmezése során lesz meghatározó interpretációs szempont, de a Pilinszkyhez fűződő költészet-történeti kapcsolat és a közös történelemszemlélet, nevezetesen a holokauszttal áldozataihoz a „jövátételten jövátétele” formulával jelölt viszony magyarázatakor is előtérbe kerül. A művek vagy kötetek időrendben haladó értelmezése során Szalagyi folyamatosan előre- vagy visszautal, amikor egy-egy ismétlődő motívum vagy poétikai megoldás kerül szóba, ennek a fejezetnek a végén azonban látványosan megbontja a kronológiai rendet, ugyanis *Utószó* cím alatt itt tárgyalja a 2021-ben kiadott *Spirálfüzet* című kötetet, mely újraközi a *Rejtjeles tábori lap* verseit (nyilvánvalóan ez indokolja az időrend felborítását), és egy újabb ciklussal egészíti ki azt. Szalagyi nemcsak a Takács Zsuzsa-költészet saját szövegeit, nagykompozícióit folyamatosan újraíró jellemzőjére hívja fel itt a figyelmet, hanem a kötet időben távoli rétegeinek poétikai-nyelv-

használati különbségeit is kiemeli: ahogy a korábbi kötet verseinek „rejtélyessége” az újabb ciklusban háttérbe szorul, s a felnőttnyelvet imitáló kamaszbeszéd nyelvi jellemzőit a mai diáknyelv szavai váltják fel.

Szemben a recepció bevett megállapításával, amely a *Sötét és fény kora* című gyűjteményes kötetben a korábbi pályaszakasz lezárását látja, a szerző a líranyelv megújulását fedezi fel. A kötet értelmezése – kiegészülve ismét a Keresztes Szent János-fordításra történő újabb reflexiókkal – a szerelem sokrétű, a transzcendencia távlatait megnyitó verssszervező elve köré épül: „A szeretet páto-sza itt a gyermek, a szerelmes, az ország, a szülő iránt táplált elkötelezett szeretet átlekesített, komolyan értett, noha nem meghatározóan, vagy nem kizárólagosan erotikus töltésű, inkább »szent szerelem« jelentésű változatát, melynek egyik megvalósulása a szerelemi viszony.” (110) A következő nagyfejezet a kilencvenes évek első felének költészetét vizsgálja, amelyet már a korábbi recepció a kötetcímekben is jelzett poétikai azonosságok mentén értelmezett. A szerző a *Viszonyok könnye* (1992), a *Tárgyak könnye* (1994), valamint az *Utószó* (1996) által alkotott kötetegységet a költői vallomásosság szempontjából szintén fontos tradíció, az objektív tárgyias líra felől értelmezi, interpretációját termékenyen egészíti ki a kötetekben többször tematizált álom és álomleírások elemzésével. Szalagyi Csilla választ ad arra a lényeges kérdésre is, hogy a kilencvenes évek első felében az érzékelhető formai változással együtt beszélhetünk-e korszakváltásról Takács Zsuzsa költészetében. Szerinte az „egyre határozottabb kontúrokat öltő versek fokozott formai fegyelme, poétikai változása inkább tűn-

het természetes, belső változás eredményének, mint éles váltást tükröző módosulásnak. A poétikai eljárások nem változtak lényegesen – egyes jellegzetességek dominánssá váltak, mások ideiglenesen háttérbe szorultak, vagyis helyesebb hangsúlyeltolódásokról beszélnünk, mint poétikai fordulatról.” (118) A poétikai folytonosság és egység jegyében – az újírás és ismétlés, valamint a motívumáthelyezések bemutatása révén – a műfajok közötti interakciókra is figyelve olvassa tovább Takács Zsuzsa prózát és verseket is tartalmazó *A bűnök számbavétele* (1998) és *A letakart óra* (2001) verses, valamint *A megtévesztő külsejű vendég* (2007) című prózaköteteit. Értelemszerűen itt kapott helyett a 2009-ben az *Alföld* folyóiratban megjelent *Giroszkóp* című komédia is, mely leginkább az álom szövegszervező elve és az abszurd világlátás révén szervecsül a lírai és prózai korpuszba.

A könyv utolsó nagyfejezete az életmű utolsó, csaknem másfél évtizedes szakaszát dolgozza fel, amely a mára klasszikussá vált költői oeuvre talán legfajszínűsőbb darabjait foglalja magába, az *Üdvözlégy utazás!* (2004), *A test imádása*. *India* (2010), a *Tiltott nyelv* (2013) című versesköteteket, a *Sóbálvány* című prózakötetet, valamint az életműkiadásban helyet kapó és a monográfiában indokolhatóan önálló kötetként értelmezett *A Vak Remény*t. Talán itt, a 2004-es *Üdvözlégy, utazás!* kötet kapcsán válik legmarkánsabbá az a poétikai váltás, mely Takács Zsuzsa költészetében az ezredforduló táján végbemegy, s amely nem előzmény nélküli, és nem is a korábbi nyelvi-poétikai jellemzőket felváltóan paradigmaticus fordulatot jelent: „A kétezres évektől, s különösen a 2004-es kötettől folyamatosan íródi és rendszeres időközönként publikált versek-

ben tehát visszaszorult az álom nyelvének jellegzetes alakzata, és az ezt kísérő metaforikus sűrítés és a kihagyás költői eljárásmódja. A szövegek ehelyett mindinkább egy-egy központi történet vagy allegória köré szerveződnek.” (178) S bár az álomszerű jelenekezés nem tűnik el teljesen Takács Zsuzsa költészetéből ezt követően sem, dominanciája azonban csökken, s ezzel együtt a versvilág korábbi abszurd elemei is háttérbe szorulnak. Az *Üdvözlégy utazás!* adott kötetegységen, de az életművön belüli jelentőségét is kiemeli, hogy az allegorikusságot tekintve innen vezet elágazás a *Tiltott nyelv* és *A Vak Remény* kötetekhez, sőt mindkét kötet genézise ide vezet vissza, ez a költői periódus mutatja ugyanis leginkább a Takács Zsuzsa-életműnek azt a folyamatos mozgásban-létét, mely a korábbi alkotások át- és újírásából, új kompozíciós egységbe helyezéséből fakad. A monográfiának leginkább ebben a nagyfejezetében érezhető az a jó értelemben vett bennfentesség, mely az életműkiadás szerkesztéséből fakad, *A Vak Remény* kötetre vonatkozó megállapítása ugyanakkor abszolút releváns: „*A Vak Remény* című kötet azonos című része a gyűjtemény első fejezete, mely egyúttal visszaül Takács Zsuzsa költészetének kezdeteire és alapvető indítékára. A jelen előtérbe állításának így konstrukciós jelentősége van: nem csupán az új kötet, de az életmű egészének középpontjában is a társadalmi szorongások evidencia-tapasztalata áll.” (208) Mégis, Szalagyi az adott költői periódus – és talán az egész életmű – szintéziseként a 2010-ben megkezdett, majd a gyűjteményes kötetben újabb művekkel gyarapított és rádiójátékként is feldolgozott, a szereplírárt a vers-történet felé elmozdító, Kalkuttai Szent Teréz írásain alapuló *India*

ciklust határozza meg. A fentiek értelmében talán kevésbé magától értetődő, de mindenképpen védhető értelmezői konklúzió megfogalmazásáról van ez esetben szó.

Összefoglalva elmondható, hogy Szalagyi Csilla a több műfajban alkotó Takács Zsuzsa életművéből a legjelentősebbként számontartott költeményekre helyezi a hangsúlyt, de mindeközben a poétikai egységét tartja szem előtt, valamennyi műfajban született kötet és mű interpretációjára kitér. Könyve tehát a címből sejtethetőnél jóval többet kínál az olvasó számára, gyakorlatilag a teljes életművet feldolgozó monográfiát kapunk. Szalagyi műértelmezései során világos szempontrendszerrel alkalmaz, a rendelkezésre álló elméleti irodalmat praktikusan válogatja és pragmatikusan alkalmazza. A vizsgált korpusz jellegéhez igazodóan nem a megszakítottság, hanem költészettörténeti folytonosság bemutatására, az irodalmi hagyományba való beágyazottság szemléltetésére törekszik. Könyvében végig megtartja azt az érzékeny értelmezői egyensúlyt, amelynek köszönhetően a hagyományosabb, életrajzi megközelítést sem nélkülöző olvasásmódot a kurrens irodalom- és kultúratudományi teóriák interpretációs irányával termékenyen ötvözni tudja. Az életmű-interpretációt egy rövid életrajzi összefoglaló és egy kéziratmásolatokat is tartalmazó fényképválogatás egészíti ki. Mindent egybevetve Szalagyi Csilla monográfiája a kortárs magyar irodalom egyik meghatározó, mára klasszikussá érett költői életművének színvonalas, a vizsgált korpuszhoz méltó feldolgozását adja, és ennyiben a kortárs magyar költészet egészének megértéséhez is fontos új támpontokat kínál. (*L'Harmattan, Budapest, 2022*)

Szénási Zoltán

Magasabb szinten

Kóhalmi Péter: Erdély Miklós

A sajnálatos helyi sajátosságoknak köszönhetően még a képzetebbek körében sem köztudott, hogy Erdély Miklós munkássága nemcsak magyar, hanem egyetemes jelentőségű. Ez azért sem válhatott nyilvánvalóvá, mert az 1986-ban bekövetkezett halála után eltelt évtizedek során egyetlen könyv sem készült műfajokban és művekben gazdag oeuvrejéről. A munkásságának szentelt szimpózium anyaga is csak egy folyóirat különszámaként jelent meg.¹ Ezért különösen örömteli meglepetés Kóhalmi Péter Erdélyről szóló könyve. Az elsőség tényénél azonban fontosabb, hogy írásának minősége és formátuma Erdély munkásságát *egészében és szemmagasságban* hozza képbe. Mindkét határozószó hangsúlyos; az életmű teljességére tekintettel, és olyan szemlélettel, mely értően és arányosan értelmezi azt.

A körülmények miatt föl kell tennünk a kérdést: ki volt Erdély Miklós? Ez példátlan és besorolhatatlan életműve folytán nem egykönnyen megválaszolható. Az első olyan válaszkísérlet, amely valóban súlyának megfelelően törekedett őt az egyetemes kultúra kontextusában elhelyezni, mintegy három évtizeddel ezelőtt fogalmazódott meg: „ha egyszer létrejön egy szinkronszemléletű művészettörténet, amelyben a 20. század képét elfogulatlanul rajzolják meg, abban Erdély életművének Warhol és Beuys mellett lesz a helye”.² A művészi kvalitás rangjának e mérés kijelölése és kontextualizálása Peternák Miklós részéről méltánylandó, bár nem problémátlan. Erdély munkásságának jelentősége itt csak művészettörténeti összefüggésben kerül említésre, ráadásul